

ve. A lengyelországi ortodox egyház nem csak lelki, hanem jelentős anyagi segítséget is nyújtott az orosz emigránsoknak.

A lengyelországi ortodox egyház helyzete nehéz volt. Csaknem állandó üldöztetésben volt része mind a lengyel állam, mind pedig a lengyel katolikus egyház részéről. Ezek az üldöztetések időnként erőszakos megtorlásokban nyilvánultak meg, sokszor olyan barbár cselekedetekben is, mint amikor Chełm körzetében 1938-ban egyszerre kétszáz ortodox templomot romboltak le. Mindezek ellenére az ortodox egyház helyzete a két világháború közötti Lengyelországban összehasonlíthatatlanul kedvezőbb volt, mint a Szovjetunióban, ahol az 1930-as évek második felére az egyházszerkezetet már szétzúzták. A nehézségek ellenére igen sokrétű, nyelvi és műfaji szempontból is változatos ortodox irodalom jött létre ekkor Lengyelországban. Erről a mára már jobbára elfelejtett irodalomról hoz hírt a két orosz kutató könyve, amely egy 1996-ban végzett feltáró munka eredményét teszi közzé. Bejárták most már csak kisebb részben Lengyelországhoz, nagyobb részét Ukrajnához és Fehéroroszországhoz, illetve Litvániához tartozó vidéket, hogy összegyűjtsék a két világháború között Lengyelországhoz tartozott terület ortodox irodalmának emlékeit. Útjuk sikerét az a módszer is segítette, hogy a lakosságtól ezeket a nekik sokszor igen becses emlékeket nem akarták megszerezni, hanem csak arra kértek engedélyt, hogy lemásolhassák a könyveket és a kéziratokat. A könyv nagyobb részét az ily módon feltárt szövegek publikálása teszi ki.

A nyomtatott emlékek között ott vannak az orosz ortodox teológiai gondolkodás kiemelkedő művei is, amelyeket a lengyelországi ortodox egyház segített megjeleníteni. Ezek közül a legnevezetesebb N. Glubokovskijnak az orosz teológia történetét és aktuális állapotát bemutató munkája, amely Varsóban jelent meg 1928-ban. A kevesek számára íródott teológiai szakirodalom mellett tömegesen jelentettek meg a nép számára szóló kiadványokat is. Ezek jelentős része ukrán és fehérorosz nyelvű volt. Valamivel később megjelenik a lengyel nyelvű ortodox irodalom is, amely azokhoz szól, akik vallásukat megtartva nyelvükben lengyellé lettek. A nyomtatott művek mellett a nép és a papok között terjedtek kézíratos munkák is. Így másolták a régi és az új himnográfiai műveket, a szentek életét, krónikákat, zarándoklatok és csodák leírását, valamint paraliturgikus alkotásokat.

Mennyiségi szempontból a nyomtatott művek összpéldányszáma több millióra becsülhető, az egyes kiadványok ezertől több tízezerig terjedő példányszámban jelentek meg. A műfaji változatosság a biblikus művektől a teológiai munkákon át a liturgikus könyvekig, az egyháztörténettől a szépirodalmi művekig terjed. Ez az irodalom vallási jellege mellett nemzeti is volt, az orosz emigránsok leszármazottai mellett ezen nevelkedett a fehérorosz és az ukrán értelmiség jelentős része is.

Zoltán András

Fegyveres honvédők és fegyveres árulók a Szovjetunióban 1941 és 1945 között

Kirsanov, Nikolaj, Andreevič – Drobásko, Sergej Igorevič: Velikaâ Otečestvennâ Vojna 1941–1945 gg.: nacional'nye i dobrovol'českie formirovaniâ po raznye storony fronta. = Otečestvennâ istoriâ, 2001. 6. no. 60–75. p.

mint 20 milliónyian csak 1939–1940-ben lettek szovjet állampolgárok, közülük Fehéroroszországba 4,5, Ukrajnába pedig 7,5 millió embert integráltattak. Besszarábia 3,2, Észak-Bukovina 0,5, Litvánia 2,88, Lettország 1,95, Észtország pedig 1,12 millió fővel gyarapította a Szovjetunió lakosságát.

Az újdonsült szovjet állampolgárok minden átmenet nélkül voltak kénytelenek magukat a szocialista átalakulásoknak alávetni, ami miatt tiltakoztak, sőt ellenállást tanúsítottak a szovjetizálással szemben. Különösen a sztálini módszereket alkalmazó mezőgazdasági kollektivizálást sérelmezték.

Az ország belpolitikailag egyébként is gyöngye lábakon állott: a szovjet rendszer mindössze negyven éves volt, megvalósítása a totalitás körülményei között zajlott le, gyakran tömeges repressziók kíséretében. A lakosság társadalmi-gazdasági helyzete nyomorúságossá lett. Ezért nem csodálhatni, hogy igen nagy tömegek tápláltak ellenséges érzületeket a fennálló állapotokkal szemben.

* * *

A hitleri Németországban a Szovjetunió általános helyzetét a német–szovjet háború megnyerése szempontjából felettébb kedvezőnek ítélték. Meg voltak győződve róla, hogy egy-két jelentősebb katonai vereség után az egész államgépezet megsemmisül.

A németek mindenesetre igyekeztek előre meghatározni a győzelemhez vezető utat és a győzelem utáni helyzetet. A kérdés legfőbb szakértője, A. Rosenberg ütközőállamok egész sorával szerette volna Németországot szeparálni az oroszoktól, akik a Szovjetunió ázsiai térségein több „parasztköztársaságot” képeztek volna. Hitler azonban e koncepciót a háború elején elvetette, és a meghódított-meghódítandó területeket - a gazdasági haszon garantálása végett - négy birodalmi kormánybiztosságra, Ostlandra, Ukrajnára, Közpon-ti Orosz földre és Kaukázusra osztotta. Érvei között az is szerepelt, hogy az ütközőállamok előbb-utóbb fegyverekhez jutnának, ami a német népre új veszéllyel járna.

Hitler engesztelhetetlen gyűlöletet érzett a Szovjetunióval, különösen az orosz nemzettel szemben. Ezért korántsem csak a terület és a gazdaság meghódítását tűzte ki célul, hanem a két világnézet életre-halálra küzdelmét is – természetesen német győzelemmel. Terveiben egyaránt szerepelt a szláv, főként az orosz lakosság félrabszolgaságban tartása, Szibériába telepítése és megritkítása (pl. születésszabályozás, kényszermunka, értelmiségirtás stb. által). Erről már 1941. március 30-án tájékoztatta a Wehrmacht vezetőit.

* * *

A német agresszió és az agresszorok magatartása következtében igen magas hőfokot értek el az állampolgárok patriotáa érzelmei, függetlenül attól, hogy ki melyik nemzetiséghez tartozott. Minden hatodik szovjet állampolgár csakhamar eleget tett bevonulási kötelezettségének, és további 20 millió önkéntes is jelentkezett a hadseregbe, ami tovább növelte a védelmi, később a támadási lehetőségeket, még ha – különféle okokból – nem is minden jelentkező vált be katonának.

Az országban élő nemzetek és nemzetiségek köréből több mint 4 milliónyian jelentkeztek népfelkelőnek. Számuk 60 hadosztály, illetve 200 ezred szervezéséhez volt elegendő. Számos város védelmében tették magukat emlékeztetéssé. Az ország nyugati köztársaságaiban a háború másnapjától fogva a diverzánsok ellehetetlenítésére vadászrepredek is szerveztek. A keretükbe verbuválódott 328 ezer főnyi hadinépesség többsége egy idő után beolvadt a reguláris hadseregbe.

Az önkéntesek szervezése részint regionális alapon, részint pedig nemzetiségi alapon ment végbe. Ez utóbbi formációkba azok az önkéntesek kerültek, akik nem tudtak vagy nem jól tudtak oroszul. Itt a vezényeleti-hadműveleti nyelv gyanánt a személyi állomány anyanyelvét használták. Különösen sok nemzetiségi hadtest alakult a balti államok fiából, de az ázsiai köztársaságok sem maradtak le: ott 14 nemzetiségi lövész-hadosztály, 15 lövész-brigád és 20 lovas hadosztály jött létre.

A háború éveiben minden szovjet sereget soknemzetiségű volt. Egy-egy lövész-hadosztályban pl. – nagyjából a Szovjetunió nemzetiségi összetételét tükrözve – akár 20 nemzet-nemzetiség tagjai is harcoltak egymással vállvetve. Őket 110féle hadiújság tájékoztatta a legkülönbébb nyelveken. A kitüntetettek között 193 nemzetiség katonái szerepeltek.

* * *

Akik fegyvert fogtak a németek oldalán saját hazájuk ellen, ugyancsak sokféle nemzet-hez-nemzetiséghez tartoztak. Átállásuk motivációja részint pszichés (a nagy területi veszteségek, a szovjet hadvezetés által is okozott katonai vereségek feldolgozhatatlansága), részint kényszerű (menekülés az éhhaláltól), részint kényszerített (kényszersorozás volt), részint pedig negatív emberi tulajdonságok (bosszú, kapzsiság) számlájára írható.

5,7 millió szovjet katona esett német hadifogságba. A teljes létszámnak több mint a fele halt éhen, szenvedett fagyhalált, pusztult el járványokban. Jelentős volt az ellenkezés miatt kivégzett foglyok száma is.

A megmaradt hadifoglyok egy része kényszerből vagy önként az ún. „keleti katonaság” soraiban találta magát, s mint ilyen keveredett harcba a szovjet hadsereggel és partizánokkal. Sőt: a háború vége felé tagjait a Szovjetunió területén túl, pl. Olaszországban is bevetették.

A hátszágban garázdálkodó bandák is megjelentek. Összlétszámuk meghaladta az 54 ezer főt. Az NKVD adatai szerint 1941 és 1945 között ezek az egyszerre köztörvényes és szovjetellenes elemek 7160 nagyobb létszámú egységben kegyetlenkedtek. És ezt olykor a németek megbízásából tették. Mindazonáltal a németek inkább az emigránsokat bízták meg diverziós feladatokkal, aminek fő formája a frontvonalak mögötti ejtőernyős bevezetés volt.

A Szovjetunió nyugati köztársaságaiban már a háború kitörése előtt léteztek különféle antibolsevista-nacionalista szervezetek (ukrán OUN, litván aktivista front, lett Ajsargi, észt Kajtselliit stb.). Az ő tagjaikból szervezték meg a németek – különféle elnevezésekkel (Ortmilitz, Ordnungsdienst, Bürgerwehr, Heimwehr, Selbstschutz stb.) és funkciókkal (őrszolgálat, rendfenntartás, partizánvadászat, tűzoltás stb.) – a helyi rendőri, félkatonai alakulatokat.

Az ukrán OUN-t mint nemzeti nacionalista szövetséget az 1920-as évek végén alapították meg külföldön. Ukrajna megszállása után megpróbálta a hajdani tagköztársaság fölött átvenni a hatalmat, minek érdekében hat menetszázadot is szervezett. Ám a németek az egymással perpatvarban álló elitjüknek (rég generáció, fiatal generáció) az áhított hatalomátvételt nem tette lehetővé. A puffer-Ukrajna Rosenberg tervezte létét a hitleri doktrína jegyében olyannyira elvetették, hogy a korábbi ukrán területet három részre osztották: Ukrajnából kiharították az ún. Lengyel Főkormányzóságot, egy részét pedig Románia alá rendelték.

A megszálló hatalom a rendőri-félkatonai alakulatok szervezése során a balti köztársaságok lakosságát és a török-tatár lakosságot preferálta. Bennük inkább megbízott, mint a

szlávokban. Később, a sztálingrádi csatát követően azonban már a szlávokat is befogadták, sőt: egyre inkább sürgették őket, hogy jöjjenek, mert egyedül, sőt a szövetségesekkel együtt sem mentek a boldog német végkifejlet felé. Ezt a fordulatot a propaganda megjuhászosodása is jelzi: többé nem gyalázta gátlástalanul a Szovjetuniót és a szovjet népeket. Alacsonyabb szinteken a gyakorlatba visszazivárogtak a Rosenberg-koncepció egyes elemei.

Idővel az SS sorai is megnyíltak a szovjet állampolgárok előtt, nemcsak a Wehrmachtéi. A résztvevők számát 200–300 ezer és másfél millió közöttire becsülik. „Egy ekkora amplitúdó – állapítják meg a tanulmány szerzői elgondolkodtat a számbavétel minősége felől. Azonban másvalami a fontos: akár 200 ezer, akár másfél millió, nem változtat annak a tragédiának lényegén, amely a nemzetet 1940 és 1945 között sújtotta.”

A tanulmány vége felé maradt A. A. Vlasov tábornok és az Oroszország Népeinek Fel szabadítási Bizottsága (Komitet osvoboždenia narodov Rossii – KONR) által „jegyzett” antiszocialista-nacionalista tömegvállalkozás bemutatása, amely több mint 50 ezer személyt mozgatott meg.

A visszavonuló Wehrmacht fegyverzetének jelentős részét visszahagyta Ukrajnában, ahol testvérháború bontakozott ki, amelyet az OUN-ból kiszakadt két szervezet, a banderista Ukrán Felkelő Hadsereg és a bulbaista Ukrán Nemzeti-Forradalmi Hadsereg vezényelt antiszocialista-nacionalista oldalról. Szovjet részről ez ellen az 150–500 ezer főből álló had ellen a hadseregen kívül önkéntes vadászeredek (létszámuk 24 ezer fő volt) léptek fel, s folytatták győzelemig a kérlelhetetlen küzdelmet.

Futala Tibor

A történettudomány szovjetizálása Ukrajnában és Fehéroroszországban

Partnoŭ, Andrĵ: Savetyaczá g'staryčnaj nauki ű Ukraine □ Belarus □ = Belarusk □ G'staryčny Aglád, 7. tom. 2000. 476–488. p.

A szovjet történettudomány hagyatékának kritikai elemzésével a hazai ukrán és fehérorosz történetírás csak az 1990-es évektől kísérletezik, korábban csak emigráns történetírók foglalkozhattak e tabunak számító kérdéssel. Ezek általában az 1920-as éveket még a tudományos gondolkodás szabadsága korszakaként ábrázolják, amelynek az 1930-as években a kegyetlen fizikai megtorlás vetett véget. Közben a hrucsovi „olvadás” olyan reményeket keltett, hogy a szovjet tudomány „gyógyítható”, de ezeket hamarosan szertefoszlatták a „pangás” korának újabb retorziói. Az ennél árnyaltabb kép kialakítása érdekében a szerző először megkísérli meghatározni, hogy mi is az a szovjet történetírás.

Az 1917. év szakrális dátum volt a szovjet tudomány számára: a történelem mereven „forradalom előttire” és „forradalom utánira” oszlott. Ezért a „szovjet történetírás” magába foglalja mindazokat a történeti munkákat, amelyeket 1917 és 1991 között adtak ki (annak ellenére, hogy a forradalom utáni évtizedekben még sok olyan tanulmány is megjelent, amelyeket 1917 előtt írtak). Nem szabad elsietni azt sem, hogy a szovjet történeti munkákat sommásan „marxistának” nevezzük. A szovjet történettudomány tudománypolitikai fenomén is volt, része volt a totalitárius rendszernek, ugyanakkor eszköze is volt az állami politikának. Társadalmi funkciója a kommunizmust építő „szovjet ember” nevelése volt, ezért a történészeknek egyrészt le kellett leplezniük a múlt „történelemhamisításait”, másrészt dicsőíteniük kellett a szocializmus vívmányait. A szovjet történetírás